

THÉOPHILE
de GIRAUD
Zbawienna
bezdziethość

Antynatalizm
we wczesnym
chrześcijaństwie

Z francuskiego przełożył Patryk Gołębiowski

SERIA
XYZ
3

Towarzystwo Naukowe
im. Stanisława Andreskiego

2023

*Séverine de Vulcain,
brawurowej fotograficzce,
której przednie zdjęcia,
nader mało katolickie,
wybornie komponują się
z jej niezrównanymi walorami
wiecznej nierodzicielki.*

*Miłośnię,
zmysłowo,
antykonceptyjnie,
radośnie,
intensywnie.*

Szczęśliwe nieplodne łona, które nie rodziły, i piersi, które nie karmiły¹.

☞ Łk 23, 29

Biada zaś brzemiennym i karmiącym w owe dni!

☞ Mt 24, 19

Do wychowania takich dzieci ludzi trzeba prawami nakłaniać, ponieważ żaden rozsądny człowiek nigdy z własnej woli nie będzie pragnął dzieci².

Dążmy do życia, które nie przynosi śmierci.

Takie jest życie w czystości³.

Prawodawca chrześcijan narodził się z dziewicy i umarł w stanie dziewictwa. Czyż nie pragnął nas przez to pouczyć, pod względem politycznym i zgodnie z prawem natury, że dopełniła się liczba mieszkańców ziemi i że, miast mnożyć pokolenia, należałoby odtąd je ograniczać?⁴

¹ Wszystkie cytaty z Pisma Świętego pochodzą z piątego wydania Biblii Tysiąclecia — przyp. tłum.

² Tertulian, *Zachęta do czystości*, przeł. K. Obrycki [w:] *Wybór pism*, t. 2, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1983, s. 178.

³ Grzegorz z Nyssy (św.), *On Virginity* [w:] *Ascetical Works (The Fathers of the Church*, t. 58), transl. V.W. Callahan, Catholic University of America Press, Waszyngton 1999, s. 48.

⁴ F.R. Chateaubriand, *Geniusz chrześcijaństwa*, przeł. A. Loba, Klub Książki Katolickiej, Poznań 2003, s. 73.

Spis treści

Wprowadzenie	11
1. Niechęć do życia, pochwała śmierci i wstręt do narodzin w Starym Testamencie	15
2. Obalenie rodziny przez Jezusa	19
3. Bezkresny szacunek Jezusa dla dzieci	25
4. Pochwała bezpłodności i dziewictwa w Nowym Testamencie	31
5. Potępienie macierzyństwa przez Jezusa	37
6. Antynatalistyczne poglądy ojców Kościoła	41
Podsumowanie	45
Aneks: Cytaty z Pisma Świętego	51
Cytaty dotyczące się rozdziału 1	51
Cytaty dotyczące się rozdziału 2	57
Cytaty dotyczące się rozdziału 3	60
Cytaty dotyczące się rozdziału 4	63
Cytaty dotyczące się rozdziału 5	68
Posłowie: <i>Świński żywot</i> (Dariusz Niezgoda)	75
Bibliografia	81

Upadek zbuntowanych aniołów Pietera Bruegla (st.), na którym widać, że upadłe anioły są ściśle powiązane z symboliką płodności, 1562 (domena publiczna, pl.wikipedia.org)

Zainteresowanego Czytelnika odsyłam do aneksu na końcu książki, by zapoznał się w pełnej krasie z przywoływanymi w tekście wyimkami z Pisma Świętego.

Wprowadzenie

Dla większości ludzi nie ulega kwestii, że chrześcijaństwo jest religią sławiącą płodność. Prawdą jest, że przemawia za tym oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego, otwarcie sprzeciwiającego się aborcji, a nawet antykoncepcji. Nie należą też do rzadkości sytuacje, kiedy osoby poniekąd inteligentne i wykształcone w rozmowach na ten temat wyrażają zdziwienie na wieść, że wczesne chrześcijaństwo — z czasów Ewangelii, Nowego Testamentu i pierwszych wieków Kościoła — było w istocie przesiąknięte motywami antynatalistycznymi, czyli sprzeciwem wobec pomnażania gatunku ludzkiego.

Godne ubolewania jest, jak niewielu badaczy poświęciło czas na zgłębienie tego paradoksu i naświetlenie bezdyskusyjnie największego szalbierstwa w dziejach: zafalszowania nowiny Ewangelii, wyraźnie niechętnej prokreacji, i jej przekucia przez Kościół w propagandę na rzecz rodziny i płodności, całkowicie sprzeczną z naukami Chrystusa i pierwszych teologów chrześcijańskich, zacieklej piętów czystości i w konsekwencji — niepłodzenia.

Kierkegaard, prócz filozofii parający się też teologią, był jednym z nielicznych myślicieli, którzy zbuntowali się przeciwko temu sprzeniewierzeniu. W 1854 roku⁵ rozpocznie on krucjatę

⁵ Giraud ma na myśli początek ukazywania się tak zwanych pism ostatniego sporu z lat 1854–1855, skierowanych przeciwko Kościołowi oficjalnemu, których kulminacją było dziesięć pism-ulotek, słynnych „Chwil”, wydawanych własnym sumptem od 24 maja do 25 września 1855 roku. Ostatni pamflet odnaleziono w rękopisie i nie ukazał się on za życia autora. Należy jednak zaznaczyć, że krytyczne podejście do Kościoła oficjalnego przejawia się, choćby implicytnie, przy właściwej interpretacji w zasadzie większości dzieł Duńczyka, tak iż przywołany w tekście rok 1854 należy uznać jedynie za datę rozpoczęcia jego „ostatniej batalii”. Oficjalne chrześcijaństwo urzędowe, owo, jak je nazywał, „chrześcijaństwo «chrześcijańskiego świata», [...] państwowo-[...], ludowo-kościelne” („Chwila”, nr 1 [w:] S. Kierkegaard, *Okruchy filozoficzne. Chwila*, przeł. K. Toeplitz, Wydawnictwo Marek Dere-

przeciwko oficjalnemu Kościołowi Danii i, w szerszym zakresie, przeciwko ówczesnemu chrześcijaństwu, jego zdaniem rążąc sprzecznemu z prawdziwą wiarą z początków religii. Jego najbardziej wyrafinowana broń: artykuły ogłoszone w dziesięciu numerach czasopisma „Chwila”. Na celownik swojego gniewu weźmie między innymi: zawodowy kler na usługach państwa i na jego pensji, konszachty Kościoła i monarchii, konformizm wiernych i powierzchowność ich wiary, zapomnienie ewangelicznej nowiny, a także małżeństwo i rodzinę — owe syreny płodnego ogniska domowego, którym ulegają nawet duchowni-urzędnicy.

Kierkegaard był w istocie przeświadczony, że chrześcijaństwa nie da się pogodzić z prokreacją. Dlatego zawarł w swoich *Dziennikach* te wyzute z dwuznaczności sentencje: „To, że zdaniem Chrystusa chrześcijanin pozostaje w stanie bezzen-

wiecki, Kęty 2011, s. 162), które reprezentował m.in. właśnie Kościół duński, było Kierkegaardowi nienawistne jako synonim szalbierstwa, fałszerstwa oraz hochsztaplerstwa — „przypadek kryminalny” („Chwila”, nr 2 [w:] tamże, s. 185). W „Chwilach” jest wobec niego bezlitosny. „Jeśli jesteś przekonany — powiada — [...] że kradzież, grabież, plądrowanie, kurewstwo, oszczerstwo, gnębienie itd. jest Bogu przeciwne — [wiedz, że] oficjalne chrześcijaństwo wraz z jego nabożeństwem jest dlań nieskończenie bardziej obrzydliwe. [...] Moim obowiązkiem jest powiedzieć, co następuje: «Kim byś nie był, jakiego życia byś nie prowadził — dzięki temu, że zaniechasz [...] uczestniczenia w publicznym nabożeństwie, w takiej postaci, w jakiej się ono teraz odbywa, posiadasz o jeden, i to bardzo ciężki, grzech mniej»” („Chwila”, nr 7 [w:] tamże, s. 264). „Oficjalne chrześcijaństwo jest jeszcze gorsze aniżeli twoje życie świeckie w ciągu tygodnia; ono jest hipokryzją, krwawą zbrodnią, morderstwem” („Chwila”, nr 2 [w:] tamże, s. 191). „Możesz rok po roku, w każdą niedzielę chodzić do trzech kościołów [...] słuchać dowolnego z królewskich urzędników [księży] i nigdy nie usłyszeć słów Chrystusa” („Chwila”, nr 2 [w:] tamże, s. 188). „Albowiem, uwierz mi, nie ma niczego, co byłoby Bogu bardziej przeciwne — żadna herezja, żaden grzech, nic nie jest mu tak przeciwne, jak to, co oficjalne” („Chwila”, nr 4 [w:] tamże, s. 215). „Co do jednego zaklinam Cię [...]: unikaj księży, stroń od nich, od tych bezeonych, których zawód polega na tym, aby przeszkodzić Ci w zwróceniu uwagi na to, co stanowi prawdziwe chrześcijaństwo, i którzy Ciebie — przez to, że otaczają Cię mgłą niezrozumiałego języka i omamem — przekształcają w to, co oni pojmują przez pojęcie prawdziwego chrześcijanina: w płacącego członka państwowego kościoła, ludowego kościoła i temu podobnego” („Chwila”, nr 10 [w:] tamże, s. 334) — przyp. red.

nym, widać chyba nawet wyraźniej nie wprost niż w jakichkolwiek bezpośrednich wypowiedziach⁶. Przedłużanie gatunku. Chrześcijaństwo chce to zablokować. [...] Dać dziecku istnienie. Dziecko rodzi się w grzechu, skoro zostaje poczęte w występku przeciw Bogu, i to istnienie jest doliną płaczu. [...] Nie, błąd nie polega na tym, że ksiądz nie jest żonaty — chrześcijanin nie powinien być żonaty⁷. Bóg [...] chce, aby człowiek porzucił egoizm, którym jest dawanie życia⁸. [D]ziękuję Bogu[,] [...] [ż]e żadna żyjąca istota nie zawdzięcza mi istnienia⁹. Oto jak wychowuje się dziecko w «świecie chrześcijańskim»: twoja matka i twój ojciec to dwie miłe Bogu osoby; a historia twojego przyjścia na świat, ich osiągnięcie — to jest Bogu miłe szczególnie. Podłe kłamstwo! W oczach Boga, z chrześcijańskiego punktu widzenia, osiągnięcie to jest zbrodnią i to zbrodnią haniebną, ponieważ to nie odpowiedzialni za nią cierpią [w jej wyniku], lecz niewinny [człowiek] wciągnięty w ów zbrodniczy proceder zwany istnieniem”¹⁰.

⁶ XI¹ A 253 (NB 30:72). Søren Kierkegaards Skrifter, online. Po tych słowach Kierkegaard odwołuje się w tym fragmencie do Mateusza Ewangelisty. „Kiedy [mianowicie] — powiada — Chrystus pokazuje, jak bardzo pragnie być kochany przez chrześcijanina, stawia się w opozycji [do ojca lub matki]: Kto kocha ojca lub matkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien” (skan strony rękopisu z tym fragmentem jest dostępny online). Mateusz pisze dalej: „I kto kocha syna lub córkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien” (Mt 10, 37). Do zrozumienia rzeczzonego fragmentu pomocny może okazać się fragment z siódmego numeru „Chwili”. „Szczерze mówiąc, nie pojmuję, jak komuś może przyjść na myśl chęć pogodzenia małżeństwa z byciem chrześcijaninem; nie mam na myśli kogoś, kto już jest żonaty i posiada rodzinę, i teraz, z tymi swoimi latami, miałby się stać chrześcijaninem; nie — myślę o kimś, kto jest stanu wolnego i mówi o sobie, że stał się chrześcijaninem, i o tym, jak taki człowiek mógłby wpaść na myśl o małżeństwie” („Chwila”, nr 7 [w:] S. Kierkegaard, *Okruchy...*, dz. cyt., s. 266–267).

⁷ XI² A 150 (NB 34:9). S. Kierkegaard, *Dzienniki NB 31–NB 36. Pisma Sorena Kierkegarda*, t. 26, przeł. A. Szwed, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2021, s. 379–380.

⁸ XI² A 154 (NB 34:13). Tamże, s. 387.

⁹ XI² A 248 (NB 36:9). Tamże, s. 484.

¹⁰ XI² A 420 (P 572). Søren Kierkegaards Skrifter, online. Bliźniacze słowa Kierkegarda odnajdujemy w siódmym numerze „Chwili”. „Co do tego, jakie

Jakiś czas potem autor *Die Philosophie der Erlösung* [Filozofii zbawienia], Philipp Mainländer, również odnotuje opozycję chrześcijaństwa wobec przedłużania gatunku. „Nienaganna czystość była dla niego esencją chrześcijaństwa i kluczowym krokiem ku zbawieniu [...] Mainländer stawia poprzeczkę aż na poziomie wstrzemięźliwości, gdyż — w świecie zawodnej antykoncepcji — tylko ona gwarantuje kres wszelkiego życia”¹¹. Najwyraźniej mamy tu do czynienia z gigantycznym rozziwem między oficjalnym nauczaniem Kościołów (katolickiego, ortodoksyjnego czy protestanckiego), bez wyjątku przychylnych prokreacji, a oryginalną nowiną chrześcijaństwa.

Niniejsza zwięzła rozprawa będzie miała zatem za zadanie odsłonić tropy antynatalistyczne obecne w Nowym Testamencie, w szczególności w Ewangeliach, i u ojców Kościoła z pierwszych wieków naszej ery. Zacznę od nawiązania pokrótce do Starego Testamentu, gdzie również pojawia się krytyka prokreacji. Badanie tej strefy mroku, owej części wypartej z religii, której wyznawcy, nierzadko skorzy do płodzenia, stanowią — co logiczne — najliczniejszą grupę na świecie, taktowane będzie wypisami z *Dzienników* Kierkegarda.

jest pochodzenie dziecka, przy chrześcijańskim traktowaniu sprawy, rodzice nie mogą powiedzieć mu prawdy. Rodzice są wystarczająco egoistyczni, aby — i to pod mianem chrześcijaństwa! — wychowywać dziecko w przekonaniu, że nadzwyczajnym dla niego dobrodziejstwem z ich strony jest to, że się narodziło i że jest to Bogu szczególnie miłe, ten majstersztyk rodziców, dzięki któremu dziecko otrzymało życie. [...] [P]o chrześcijańsku patrząc, jest zaś najwyższym stopniem egoizmu to, że dlatego, iż kobieta i mężczyzna nie mogli się oprzeć pożądaniu, inne stworzenie ma przez może 70 lat szlochać na tym padole leż i w tym więzieniu, i w dodatku może zostać potępione na wieki. [...] [J]est nadzwyczajnym dobrodziejstwem, iż się narodziłeś, że świat, w którym żyjesz, jest wspaniały [...]; [Bóg] wszystkich twoich pragnień może nie spełni, ale pomoże. Wszystko kłamstwo” („Chwila”, nr 7 [w:] S. Kierkegaard, *Okruchy...*, dz. cyt., s. 276–277) — przyp. red.

¹¹ F.C. Beiser, *Weltschmerz. Pessimism in German Philosophy, 1860–1900*, Oxford University Press, Oksford 2016, s. 221.

Kuszenie św. Antoniego (detal), Hieronim Bosch, 1490–1500 (domena publiczna, pl.wikipedia.org)

Posłowie.

Świński żywot

Ogół wiernych chrześcijaństwa jest jak świnia — zwierzę, które towarzyszy Antoniemu Wielkiemu, nie odstępując go na krok w jego ascetycznym życiu. Żywi się odpadkami, lecz daje wyborne mięso, pokarm jakże pożądany przez ludzi czasów nam odległych. Odwołując się do symboliki świni, spójrzmy na chrześcijaństwo z kilku stron i przyjrzyjmy się „największemu szalbierstwu”, o którym pisze w swym eseju Théophile de Giraud.

Na obrazie Hieronima Boscha *Kuszenie św. Antoniego* widzimy tytułową postać, siedzącą w zadumie pod drzewem, z wierną towarzyszką u boku — pokorną świnią, z dzwoneczkiem w uchu. Oboje przybierają tę samą pozę: podpierają głowę i pełni kontemplacji spoglądają przed siebie. Antoni i świnia wpatrują się w zwierciadło wody. Czy w rozmytych odbiciach tafli nie potrafią dostrzec, kto jest kim? Czy dobrej świni dane będzie upodobnić się do świętego? Choćby tylko z pozoru, powierzchownie, naśladując niezrozumiałe dla niej gesty opiekuna? Na obrazie dostrzegamy coś jeszcze — symbol nadchodzącej tragedii, ofiarnego świniobicia. Zwierzę trwa jednak niewzruszone. Czeka na to, co się zaraz wydarzy. Być może zdaje sobie sprawę z tragicznej roli, jaką przyszło mu odegrać.

Różne źródła informują nas, że zakon św. Antoniego był w średniowieczu uprzywilejowany pod względem hodowli świń, które, dokarmiane resztkami przez lokalną społeczność, pasły się przy klasztorach i na ulicach miast¹. Świnie te — niczym krowy w Indiach — były nietykalne. Lecz podczas święta ku czci Antoniego, wypadającego 17 stycznia, świńskie mięso spoży-

¹ Co było zabronione w przypadku świń hodowanych przez zwykłych ludzi.

Bibliografia

- Atanazy Aleksandryjski (św.), *Żywot św. Antoniego Wielkiego*, przeł. Ewa Dąbrowska, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2017.
- Augustyn (św.), *O świętym dziewictwie*, przeł. Renata Bobel [w:] *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. Augustyn Eckmann, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.
- Augustyn (św.), *Wartości małżeństwa*, przeł. Waclaw Eborowicz [w:] *Pisma świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. Augustyn Eckmann, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.
- Beiser Frederick C., *Weltschmerz. Pessimism in German Philosophy, 1860–1900*, Oxford University Press, Oksford 2016.
- Biblia jerozolimska*, Pallottinum, Poznań 2006.
- Bowe David, *Pigs in Paradise: A Note on Paradiso 29*, The Dante Society of America, <https://www.dantesociety.org/publicationsdante-notes/pigs-paradise-note-paradiso-29> (dostęp: 15.01.2023).
- Brown Peter, *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni, kobiety i abstynencja seksualna we wczesnym chrześcijaństwie*, przeł. Ireneusz Kania, Homini, Kraków 2006.
- Canetti Elias, *Masa i władza*, przeł. Eliza Borg, Maria Przybyłowska, Czytelnik, Warszawa 1996.
- Chateaubriand F.R., *Geniusz chrześcijaństwa*, przeł. Anna Loba, Klub Książki Katolickiej, Poznań 2003.
- Cyprian z Kartaginy (św.), *O cierpliwości*, przeł. Bernard Łubieński, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2021.
- Cyprian z Kartaginy (św.), *O śmiertelności*, przeł. Bernard Łubieński, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2021.
- Dante Alighieri, *Boska komedia*, przeł. Edward Porębowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1965.
- Della Costa Francesco, *The Sacred Pig. Ritual food-sharing on the feast of Saint Anthony in Celano, Italy*, „Journal of Modern Italian Studies”, 2020, nr 25(5), s. 570–591.
- Giraud Théophile de, *L'art de guillotiner les procréateurs. Manifeste anti-nataliste*, Le Mort-Qui-Trompe, Nancy 2006.

- Grzegorz z Nyssy (św.), *On Virginity* [w:] *Ascetical Works (The Fathers of the Church*, t. 58), przeł. Virginia Woods Callahan, Catholic University of America Press, Waszyngton 1999.
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich, *Wykłady z historii filozofii*, t. 3, przeł. Światosław Florian Nowicki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2013.
- Harris Marvin, *Krowy, świnie, wojny i czarownice. Zagadki kultury*, przeł. Krystyna Szerer, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985.
- Hieronim ze Strydonu (św.), *Przeciw Jowinianowi*, przeł. Leon Nieścior [w:] *Pisma Polemiczne*, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2013.
- International Children's Bible, www.biblegateway.com/passage/?search=John+2%3A1%E2%80%9331%3A1&version=ICB (dostęp: 18.11.2022).
- Jan Chryzostom (św.), *La virginité*, przeł. Bernard Grillet, Éditions du Cerf, Paryż 1966.
- Jan Chryzostom (św.), *Ze względu na niebezpieczeństwo rozpusty należy się żenić*, przeł. Tatiana Krynicka, „Vox Patrum 31” 2011, t. 56, s. 579–595.
- Jagla Jowita, *Święty Antoni*, 2 kwietnia 2019, <https://niezlasztuka.net/osttuce/swiety-antoni/> (dostęp: 15.01.2023).
- Kierkegaard Søren, *Dzienniki NB 31–NB 36. Pisma Sørena Kierkegaarda*, t. 26, przeł. Antoni Szwed, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2021.
- Kierkegaard Søren, *Journal (Extraits) 1854–1855*, przeł. Knud Ferlov, Jean-J. Gateau, Gallimard, Paryż 1961.
- Kierkegaard Søren, *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, t. 10, NB 31–36, przeł. Bruce H. Kirmmse, David D. Possen, Princeton University Press, Princeton 2018.
- Kierkegaard Søren, *Okruchy filozoficzne. Chwila*, przeł. Karol Toeplitz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2011.
- Klemens Aleksandryjski, *Kobierce*, t. 1, przeł. Janina Niemirska-Pliszczyńska, Instytut Wydawniczy Pax, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1994.
- Le Bon Gustave, *Psychologia tłumu*, przeł. Bolesław Kaprocki, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007.
- Peisert Maria, „*Sus domesticus*” – *zwierzę, którego nazwy używać nie wypada* [w:] Anna Dąbrowska (red.), *Język a kultura*, t. 15, *Opozycja homo–animal w języku i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 149–155.
- Roldanus Johannes, *Le Christ et l'homme dans la théologie d'Athanase d'Alexandrie*, Brill, Leiden 1977.
- Søren Kierkegaards Skrifter, tekster.kb.dk/text/sks-nb30-txt-root (dostęp 21.01.2023).
- Søren Kierkegaards Skrifter, tekster.kb.dk/text/sks-nb34-txt-root (dostęp 21.01.2023).
- Søren Kierkegaards Skrifter, sks.dk/p551/txt.xml (dostęp 21.01.2023).

Tertulian, *Zachęta do czystości* [w:] *Wybór pism II*, przeł. Kazimierz Obrycki, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1983.

The United States Conference of Catholic Bishops, <https://web.archive.org/web/20200802165851/http://www.usccb.org/bible/jn/2:4> (strona zarchiwizowana) (dostęp: 18.11.2022).

Tytuł oryginału: *La grande supercherie chrétienne. De l'oubli que le christianisme des origines était un antinatalisme*

Copyright © Théophile de Giraud 2019

Copyright for the Polish translation © Patryk Gołębiowski 2023

Przekład: Patryk Gołębiowski

Redakcja: Agnieszka Boniatowska

Redakcja merytoryczna: Paweł Eugeniusz Gazda

Redaktor prowadzący: Wojciech Czus

Projekt graficzny: Michał Dziadkowiec i Aleksandra Pajączkowska

Skład: Dariusz Niezgoda

Złożono krojami: *TōY* Philippa Herrmanna oraz *Georgia Pro* Matthew Cartera, Steve'a Mattesona, Thomasa Ricknera i Davida Jonathana Rossa

ISBN 978-83-957970-6-4

Kraków 2023

Wydanie I

Towarzystwo Naukowe im. Stanisława Andreskiego

email: kontakt@tnsa.pl

 towarzystwo.naukowe.im.stanislawa.andreskiego

 tnsa.pl